

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ФРАЗЕМИ ГЕСТОВНО-МИМИЧКОГ ПОРЕКЛА

У овом раду разматрају се фраземи мотивирани покретима човековог тела, укључујући и покрете мишића лица, дакле гестовима и мимиком. Уз неке опште напомене и класификације, посебна је пажња посвећена фраземима *држајти коме њалце* (*њалцеве* или *њалчеве*), *њоказати коме босански грб* и, синонимно: *одм(ј)еријти од шаке до лакња*, те *њуна шака браде*. На крају чланка аутор се залаже за целовитији попис и научну обраду фразема гестовно-мимичког порекла.

0. Фраземи *климајти главом* — у значењу: „одобравати“, „потврђивати“, *савијти шију* или *њогнујти*, *њовијти шију* — „помирити се с нежељеним положајем, покорити се“, *сл(и)јегајти раменима* — „мирити се с чиме“ или „бити у недоумици“, *њружњијти руку коме* — „нудити коме пријатељство, помоћ, помагати“, *дајти коме ногу* (*од-стираг*, у *њур* и сл.) — „истерати кога грубо“ или „отерати, избацити кога“, *бусати се у њрса* (или у *грудњ*) — „разметати се, хвалити се нечим“, *зажмуријти на једно око* — „не хтети видети што, правити се невешт“, *њреврњајти очњма* — „пренемагати се“, *дијти нос* — „уобразити се, постати охол“, *об(ј)есијти*, *оњустњијти брк(ов)е* — „сневеселити се“, *набрајти* (или *скуњијти*) *обрве* — „намрштити се, смркнути се“, „наљутити се“, *угрисњти се за језњк* — „нагло заћутати да се не би рекло нешто незгодно и непријатно“, или „рећи што и одмах се покајати због изговорене речи“, *зачењијти* (или: *зњњуњијти*, *зњњворијти*) *коме усња* — „ућуткати кога“, и многи други слични ови-ма, по пореклу и начину настанка чине засебну скупину фразеолошких јединица. На специфичност њиховог настанка указала је Драгана Мршевић-Радовић у књизи *Фразеолошке глаголско-именичке синњагме у савременом срњскохрватском језњку* (Мршевић 1987). Она истиче, сасвим тачно, да ова скупина фразема „настаје семантичком транспозицијом нефразеолошке синњагме која описује (номинира) гест“. Овоме би, свакако, требало додати и мимику, јер су неки од тих фразема, како показују и примери дати на почетку овога рада, па

и они у поменутој књизи Драгане Мршевић, мотивирани управо покретима лица, дакле мимиком.

Мршевићева је фразеолошким јединицама гестовно-мимичког порекла посветила само три странице своје књиге, и то у вези с метонимијским процесом њиховог настанка. Ти фраземи, међутим, захтевају, а као занимљива појава и завређују, ширу обраду и детаљнију интерпретацију. Стога ћемо се овде позабавити том темом, улазећи детаљније у смисао и класификацију самих гестова и мимике, а затим и у анализу процеса фразеологизације, уз објашњења неколико веома честих фразема који нису забележени у РМС, главним извором грађе за анализу у студији Драгане Мршевић-Радовић, а неки од њих ни у Матешићевом фразеолошком речнику (*Matešić 1982*).

1.0. Будући да су изрази као што су *климаџи главом* — „одобравати“, *дићи нос* — „образити се“ и сл. настали фразеологизацијом синтагми којима се описују (именују) покрети људског тела, укључујући и покрете лица, потребно је, пре свега, казати нешто више о гесту и мимици и о њиховом значењу и улози у говору уопште.

1.1. Преносећи дефиниције из Клаићевог *Rječnika stranih riječi (kl)* и *Enciklopedije Leksikografskog zavoda (elz)*, Рикард Симеон, у *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* даје овакво објашњење појмова *гесџ* или *гесџа*:

„*gesta f, gest m...* — pokret tijela, osobito ruku, glave, ramena, kojim se popraćuje govor, da bi se pojačao ili zamijenio izraz *kl*; geste odražavaju neku psihičku reakciju (nervozu, srditost), služe kao znak sporazumijevanja, upozorenja (gesta pristanka, značajna g.), opomene ili pak prate nečiji govor, recitaciju, glumu itd. *elz...*“ (*Simeon 1969, I, 400a*).

Драгана Мршевић-Радовић поред Клаићеве, наводи и дефиницију дату у *РСАНУ*, где стоји да је *гесџ* „покрет руке, главе или којег другог дела тела којим се прати и потенцира говор или се нешто изражава“ (*Мршевић 1987, 37*).

Овоме треба додати да се у нашим речницима наводи још једно значење лексеме *гесџ*. Тако у *РСАНУ* стоји да је то „2. *йосџуџак, дело, чин*“, са примерима: „У прави мах учини [му се] то одиста леп гест са његове стране (Нуш. 3, 214). Подићи фабрику ... упослити ... стотине незапослених, — зар то није најродољубивији гест? (Петр. П. 2, 48)...“ (III, 250a). Слично је и у *РМС* (I, 4796).

То значење, међутим, није толико важно за предмет наше расправе, па се може и занемарити (као што је занемарено, тј. изостављено, и код Мршевићеве), али га је ипак добро имати у виду ради бољег разумевања неких специфичних случајева.

1.2. Рикард Симеон, у већ поменутом *Rječniku lingvističkih naziva*, цитирајући *Enciklopediju Leksikografskog zavoda (elz)* и *Малу совјетску енциклопедију (mse)*, каже да је „*mimika* f ... sposobnost da se izrazom lica i pokretima očituju osjećaji, misli i volja. Mimika je *imitativna* kad oponaša tjelesne ili psihičke osobine drugih osoba, или *stvaralačka* kad izražava duševna stanja glumljenoga lika. Glavna su sredstva mimičkoga izražavanja mišići lica, oči i usta ... *elz*; izražajni pokreti mišića lica, као један од облика исказивања ових или оних осјећаја — радости, туге и сл. Мимички покрети врше се обично нехотично, рефлекторно. Не могу се изазвати и волјно, а то човјеку даје могућности да се њима служи свјесно, у одређене сврхе (mimika glumca и сл.). Mimika је један од помоћних начина људскога споразумјевања. Пратећи говор, она помаже његовој изразјаности *mse*“.

Наводећи, даље, мишљење др М. Павловића (из његове књиге *Основи психофизиологије и психологије говора*, Научна књига Београд, 1956), Симеон још додаје:

„као начин изражавања mimika има изразито симболичку вриједност, за разлику од геста које имају изразито метафоричко обилјежје. У својој бити она је синтетичан начин споразумјевања, према томе може бити и дескриптивног карактера *tip*“ (*Simeon 1969*, I, 825b).

Кратку дефиницију мимике даје и *РСАНУ*. То је „*покрет мишића на лицу којим се изражавају осећања, расположења, намере и сл.; вештина, уметност таквог изражавања*“ (XII, 5676). Још сажетије је одређење у *РМС*, по коме је мимика „*изражавање мисли и осећања покретима мишића на лицу и очију*“ (III, 372a).

1.3. Кад се све ово узме у обзир, укључујући и дефиницију геста коју даје *Ахманова 1966* (на стр. 149), може се рећи да гест и мимика имају посебан смисао и функцију у говору, било као средство којим се појачава, чини експресивнијим и живљим, одређени израз или порука у говору, било као самостално средство изражавања мисли и осећања (као тзв. „неми говор“). У оба ова случаја гест и мимика могу се, како показују бројни примери које смо забележили, по смислу и функцији поделити у четири групе.

1.3.1. Покрети делова тела (главе, врата, рамена, руку, ногу), као и мишића лица, очију и усана, могу, пре свега, бити несвесна, рефлексна реакција одређених човекових осећања, оваквог или онаквог емоционалног стања. Тако, на пример, кад је човек нервозан, он добује прстима по столу или цупка ногом, а ако је уз то и несрећан, крши прсте; кад је срдит, стеже шаке или шкргуће зубима; кад је забринут, мршти обрве; кад је изненађен или зачуђен, широко отвори, разрогачи очи; кад је тужан, опусти образе и бркове (ако их има); кад је

задовољан, глади браду или трља руке; кад се каје (због почињених грешака), хвата се за главу; кад је у недоумици, увлачи врат у рамена, слеже раменима итд. Овакве гестове и мимику могли бисмо назвати *рефлексином* или *рефлекторним*.

1.3.2. Покретима делова тела, као и мишића лица, очију и уста, могу се исказивати и различити ставови према коме или чему. Кад се, рецимо, слажемо с неким или нечим, обично климамо главом горе-доле; кад се, насупрот томе, не слажемо, климамо главом или кажипрстом лево-десно; кад се некоме ругамо, (ис)плазимо му, показујемо језик, или му рукама показујемо продужен нос; кад хоћемо да изразимо презир, крајње непоштовање и ниподаштавање, окренемо му леђа, односно стражњицу и сл. Такви гестови и мимика нису рефлексни, него вољни (волунтативни), а по своме смислу могли би се називати *демонстративним*.

1.3.3. Трећа скупина, такође волунтативних гестова, ретко и мимике, разликује се од претходне утолико што се њима остварује физички контакт с другим лицем ради неке интервенције. Тако, на пример, ако хоће да спрече некога да говори, запуше му дланом уста; ако хоће да га грубо отерају или избаце, ударе га ногом у тур, односно стражњицу; кад желе да некога оборе и спрече га да иде даље, подметну му ногу, итд. На основу оваквих гестова, који би се могли називати — *акциони* или *интервенциони*, развило се, вероватно, друго, пренесено значење лексеме *гесџ* — „поступак, дело, чин“.

1.3.4. Гестовима и мимиком често се шаљу разне поруке и сигнали, чиме се остварује веома експресивна комуникација. Кад, на пример, пружимо некоме руку, *онда* тиме сигнализирамо своје пријатељство и добре намере; кад некоме махнемо подигнутом руком, или скинемо шешир, благо се наклонимо и сл., тиме му упућујемо поздрав; поклонивши се дубоко, изражавамо поштовање; намигујући једним оком, шаљемо тајни сигнал, или дајемо до знања да се шалимо итд. Овакви гестови и мимика изразито су комуникативнога карактера, па би се по томе могли називати — *комуникативни*. Из таквих се гестова развио *гестовни говор*, као посебно средство комуникације (међу глухонемима) или уметничког изражавања у драмској уметности (пантомима).

1.4. Све набројане врсте гестова и мимике, од којих неки могу имати два или више значења, па је дата класификација условна, служи и као изражајно средство у креирању, тј. интерпретацији ликова у позоришним представама — у глуми, па се стога „имитативна“ и „стваралачка“ мимика, или гест, не може узимати као посебна врста. То је само посебно подручје употребе гестовно-мимичких средстава.

1.5. На крају овог кратког разматрања смисла и класификације гестова и мимике, што је било потребно због даљих излагања и класификација, треба још рећи да та средства нису универзална, тј. да се разликују од земље до земље и од народа до народа. Др Петар Губерина, аутор књиге *Zvuk i pokret u jeziku*, преносећи констатације др Марија Пеја (Mario Pei) — из дела *The Story of Language*, каже о томе следеће:

„Ti pokreti pokazuju uvijek emotivnost i nisu kod svih naroda jednaki. Tako na pr. da izrazi: *ovo je vino dobro*, Sicilijanac će malo uštinuti svoj obraz, Amerikanka će vrhovima prstiju dotaknuti ugao svojih usana; Brazilijanac će se uhvatiti za donji dio uha; Francuskinja će poljubiti svoja dva prsta, a Kolumbijanac će rastegnuti donji dio oka. Ako Brazilijanac rastegne donji dio oka, to mu znači: *pametan je on*, i t. d. Poznato je nadalje, kako istim pokretom glave neki narodi potvrđuju, a drugi odbijaju (usp. Grke i Makedonce prema Srbima, Hrvatima i drugima)“ (*Guberina 1952, 50*). Може се, дакле, у извесном смислу, говорити и о националном карактеру геста и мимике.

Детаљније се о гестовима и мимици уопште, и посебно о њиховој улози, може наћи у одговарајућој литератури (*Morris 1979, Neill 1994*). То, међутим, само по себи, није предмет нашег рада, па ћемо се стога вратити фразеолошкој проблематици.

2.0. Фраземи мотивисани гестом и мимиком настају у сложенем процесу фразеологизације, у коме су битна четири елемента: 1) психички подстицај покрета (геста или мимике), 2) сам физички покрет, с оним што симболизира, а што је у директној вези са његовим психичким подстицајем, 3) опис покрета у виду нефразеолошке синтагме и 4) фразеологизирана синтагма, односно фразем, који, за разлику од нефразеолошке синтагме, за коју је битан опис (номинација), карактерише значење што га има и описани гест или мимика (симболизација). Тиме се круг семантичке транспозиције затвара враћањем симболици геста и мимике. Телесни покрет (гест или мимика) битна је, дакле, карика у процесу фразеологизације, па се стога и може рећи да су такви фраземи гестовно-мимичког порекла.

2.1. Суштину настанка фразема гестовног порекла објаснила је Драгана Мршевић-Радовић. Она каже:

„У усменој комуникацији гест је довољан да сам пренесе поруку, али у писаном тексту нефразеолошка синтагма која описује гест може бити двозначна: њом се, када је употребљена у основном значењу, именује телесни покрет, описује одређена моторна активност, нпр. *климајти главом* — 'покретати главу у два супротна правца (горе-доле)'. Када оваква синтагма *климајти главом* почне означавати

'одобравати, пристајати на шта', тада је изгубила директан однос с предметом номинације и у релацији је, преко телесног покрета, са својим новим садржајем — одређеном психичком реакцијом коју означава. Чим се успостави овај посредни однос између знака и садржаја, лингвистичким путем преко метонимије, нефразеолошка синтагма постаје фразеолошка“ (Мршевић 1987, 37).

2.2. Уз ово, сасвим тачно објашњење, потребно је дати неколико напомена — у смислу допуне и појашњења.

2.2.1. Под појмом „телесни покрет“ требало би разумевати не само гест него и мимику, јер се фраземи мотивисани мимиком по начину настанка не разликују од оних мотивисаних гестом. У том смислу нема суштинске разлике између фразема *ухваћивши се за главу* — „згранути се од чуда, увидети своју погрешку“ и *ојусивши брк* — „сневеселити се“, па се може довести у питање разлика на коју упућује М. Павловић (в. напред, т. 1.2). Уосталом, и сама Д. Мршевић, мада говори само о гестовима, међу набројаним примерима има и оних који се односе на мимику, а не гест, нпр. *избечивши очи (на кога)* — и сл. (н.д., 38).

2.2.2. Семантичка транспозиција, која чини суштину процеса фразеологизације, састоји се овде у томе да се једно значење истога израза (синтагме) замењује другим. Уколико, наиме, та синтагма упућује на опис телесног покрета (геста или мимике), говоримо о нефразеолошкој синтагми, а кад се успостави веза са оним што описани покрет симболизује, без обзира на то ради ли се о рефлекторном, демонстративном, акционом или комуникативном значењу тога покрета, реч је о фразеолошкој синтагми, фразеолошкој јединици или фразему. За фраземе овог типа битно је, дакле, враћање са описа одређеног телесног покрета на његово изворно значење, на оно што он симболизира, при чему нема замене или редукције самог израза (синтагме), па је утолико ово специфичан вид метонимије.

2.2.3. Будући да се ради о истом и непромењеном језичком знаку са два различита значења, нефразеолошке се синтагме у говору разлучују од фразеолошких помоћу контекста. Ако, на пример, кажемо: „Ћутке, само климајући главом, дала му је свој пристанак“, употребили смо нефразеолошку синтагму, док у реченици: „Стално климајући главом, нећемо ствари покренути с мртве тачке“, имамо фразеолошку синтагму, фразем *климајући главом* (= „одобравајући“, „повлађујући“). Каткада је разлика између те две употребе веома мала тако да се један израз може схватити и као фразем и као нефразеолошка синтагма, зависно од тога како га схватимо.

2.2.4. С обзиром на само значење телесног покрета, које, како је већ речено, може бити различито (в. напред, т. 1.3.1–1.3.4), и не своди се само на аутоматску, несвесну психичку реакцију, фраземе гестовно-мимичког порекла могли бисмо такође поделити на четири скупине: 1) на оне које су мотивисани рефлекторним гестама и мимиком (*гладити браду, њрљати руке, обесити нос, ойустити брк*), 2) оне који су мотивисани демонстративним телесним покретима (*климајти главом, исцлазити језик*), 3) оне који потичу од акционих гестова (*зачејити коме уста, њодмејнујти коме ногу*) и, на крају, 4) оне који се ослањају на тзв. комуникативне гестове и мимику (*њружити коме руку* и сл.), при чему је тешко успоставити строге границе између тих врста, посебно између друге и четврте. Уз то неки фраземи могу имати више значења, што је већ констатовано у литератури (*Мршевић 1987, 39*), а више њих могу имати исти смисао.

2.2.5. Уз све ово ваља још додати да се сваки опис телесног покрета (геста или мимике), не мора, а неки и не може, фразеологизирати, па остаје само на нефразеолошкој синтагми којом се номинира. Тако се, на пример, синтагме *добовати њрсјима њо сјолу*, или *њујкајти (дрмајти) ногом* нису фразеологизирале (бар нису као такве нигде забележене), па се употребљавају само као номинација рефлекторних гестова којима се испољава нервоза или нестрпљење.

2.3. Сложенији су по начину настанка фраземи који су мотивирани покретима делова животињског тела приписаних човеку, па се по томе могу уврстити међу фраземе гестовно-мимичког порекла. Такви су фраземи: *њодвијти* (или *њодвијнујти, њодвујти, савијти, увујти*) *реј* — „повујти се, покуњити се, узмајти“, *махајти* (или *вршејти, њомахвајти*) *рејом* — „умиљавати се, удварати се, улагивати се“, *дијти* (или *њодијти, најтејти*) *реј* — „почети се нападно, дрско понашати, постати слободан, дрзак“, *дајти коме њо реју* — „поступити с ким строго, казнити кога“, *ни рејом да мрдне* — „неће да се покрене, да учини што, не хаје ни за шта“, *реј на крсја* (или *на раме*) — „поћи даље, упутити се, умајти, одмаглити“, *њоказ(ив)ајти* (или *дијти, дизајти*) *рогове* — „бити, постати ратоборан, бунити се“, *сломијти* (или *сабијти, сјујти, скресајти*) *коме рогове* — „оне могућити, ућуткати кога, довести у шкрипац, уништити“, *увујти* (или *њовујти*) *рогове* — „умирити се, повујти се, устукнути (после каквог пораза)“, *ојтегнујти њајке* (или *њајцима*) — „умрети“, *њружајти свуда своје њајке* — „мешати се прикривено свуда у туђе послове“, *савијти њајке* — „повујти се, склонити се“, *дајти њо њушци* — „ударити по лицу“, *завезајти* (или *њријворити*) *њушку* — „ућутати, умукнути“ итд. Сви су ови фраземи наведени

у *РМС*, одакле су преузета и тумачења њиховог значења, а даје их и *Мајшешић 1982*.

2.3.1. Фраземи ове врсте настали су скраћивањем ширих израза у које је укључена компарација, дакле преко метафоре. Прво је могло бити: *подвићи реј као њас* (кад узмиче), затим само *подвићи реј* — „узмакнути, повући се“; или: *дићи рогове као бик* (кад хоће да се боде), па онда скраћено: *дићи рогове* — „постати ратоборан“, *оштегнући њајке као говече* (кад умире), а потом метафорично: *оштегнући њајке* — „умрети“.

2.3.2. Неки од ових фразама могли су настати и преко жаргонске употребе: *њајци* = *ноге*, *њрсћи руке* и сл., *њушка* = *лице*, *нос*, *уста*. Отуда и подударност фразама као што су: *њружјаћи свуда своје њајке* и *њружјаћи свуда своје њрсће*, *забадаћи свуда своје њрсће* (или *нос*) и сл. — са истим или сличним значењем. Стога они имају и пејоративан призив, што је уз неке примере истакнуто и у *РМС*: „отегнути папке (папцима) погр. *умрејти*“ (књ. IV, 324б). Овакви фраземи могли су настати и у руралном говору, из кога су пренесени у жаргон или у књижевни језик.

3.0. Након претходних општих разматрања и изнесених констатација, обратићемо пажњу на неколико фразама гестовно-мимичког порекла, који су занимљиви по начину постанка, по своме значењу, или пак по томе што им досад није посвећивана пажња, па неки од њих нису ни забележени у речницима, чак ни оном фразеолошком (*Мајшешић 1982*), а потребно их је забележити и објаснити.

3.1. Фразем *држајти коме њалце*, који се чује и с друкчијим облицима множине именице *њалац*: *држајти коме њалцеве* (чешће и: *њалчеве*), у значењу: „желети коме успех“ не бележе ни *РМС* ни *Мајшешић 1982* — вероватно зато што није потврђен у њиховом корпусу. Тај је фразем, међутим, широко распрострањен у разговорном језику, па се често употребљава, самостално или праћен одговарајућим гестом. Стога се људи питају како је настао. Чак је један студент из САД поставио, преко Интернета, питање зашто се у нас каже *држајти (некоме) њалчеве*, износећи претпоставку „да су у средњем веку секли палчеве за казну да особа не би могла држати мач“. Иако се не може са сигурношћу искључити ни могућност преузимања тога фразема из других језика (вероватније из немачког, који има дословно као и ми: *für jemanden die Daumen drücken* или *Daumen halten*, дакле „притискати или држати палце“, а мање вероватно из енглеског: *have (one's) fingers crossed* или *keep (one's) fingers crossed for somebody*), као ни његова претпостављена даља мотивација, он је могао, на основу описаног геста, настати самостално и у нашем језику. У сваком

случају, фразем *држајши коме љалце* (*љалцеве* или *љалчеве*) гестовног је порекла: мотивиран је демонстративно-комуникативним гестом подизања и стезања песница с подвинутих палцима, којим се неко храбри да истраје у каквом подухвату, уз искрену жељу за успех, па се на основу њега, преко нефразеолошке глаголско-именичке синтагме којом се описује, могао развити фразем са значењем: „желети коме успех“. И наши суседи Румуни имају исти гест и сличан фразем. Они кажу *држим ши њеснице* (изворно: *îți țin pumnii*) — дословно: „Држим ти песнице“ (са значењем као и код нас: „желим ти успех“). Овоме треба још додати да *држајши некоме љалце* не значи „држати нечије палце“, него „држати своје палце (за некога)“.

Занимљиво је да је тај фразем, изгледа, ограничен само на српско говорно подручје. Хрвати уместо *држајши коме љалце* (*љалцеве* или *љалчеве*) обично кажу: *držati komu fige* — „željeti komu uspjeh“, како је забележио и *Matešić 1982*, с примером из рукописне грађе Гојка Краљевића: „I mi ćemo biti na tvojoj strani; ako ne možemo pomoći, a mi ćemo ti držati fige“ (стр. 1266). Како видимо, структурно и значењски та су два фразема потпуно једнака, само што је у хрватској верзији уместо *љалац* употребљено фигуративно *фига*, што имамо и у фразему: — „**pokazati** /кому/ **figu ismijati koga, narugati se komu**“ (*Matešić 1982*, на истој страни), опет с примерима из хрватских извора. *РМС* под одредницом *фига* описује сам гест: „2. вулг. *iproшурен љалац између кажийрсџа и средњака као знак љоруге или ускраћивања, шиџак (3)*“ (VI, 666а), али не наводи сам израз, јер дати пример из дела хрватског писца Ивана Дончевића: „И још је бандитима при том показао фигу. Донч.“ (*Ibidem*) упућује на нефразеолошку синтагму, а не на фразем. Међу изразима наведен је овде само фразем „д о б и т и ф и г у нар. не добијши нишиџа“ (*ib.*).

На српској страни у истом се значењу употребљава фразем *добијши шиџак*. *РМС* га не бележи, мада описује сам гест: „вулг. *љалац сџављен између кажийрсџа и средњака као знак љоруге или љркосног одбијања, ускраћивања нечега, фигу*“ (VI, 959а). Тај је израз познат и на ширем простору, па *Matešić 1982* констатује: „**dobiti pf. ši-**pak** ne dobiti ništa, biti izigran**“, с примером из загребачке штампе: „ako ćeš musti kravu a ne dati joj sijena ili posija, dobit ćeš šipak, a ne mlijeko. — VUS 1976“ (6816).

Вратимо се, на крају, још једном фразему *држајши коме љалце* (*љалцеве* или *љалчеве*). Његово је гестовно порекло, па и значење, како смо видели, сасвим јасно, широко је распрострањен у разговорном језику, барем на српском говорном подручју, па би га стога требало

забележити и унети у речнике, пре свега у фразеолошки речник српског језика, који тек треба изградити.

3.2. Израз *босански грб*, којим се означава непристојан, вулгаран гест одбијања, забележен је у *РМС*, с оваквим објашњењем: „вулг. савијање руке у лакту као знак одбијања нечега“ (I, 557а). Готово је истоветно тумачење дато и у другом консултованом извору (*Matešić 1982, 1676*). У *РСАНУ* тај израз није уопште забележен!?

Погрдност описаног геста у вези је с његовим значењем. Он симболизује мушки полни орган у ерекцији, па се показивање савијене руке може протумачити и као: „добићеш (или даћу ти) ово, а не оно што очекујеш“. Обично је тај гест праћен речима: „Ево ти!“ или „Ево ти га, на!“

Зашто се тај свима нама познати вулгарни гест назива *босански грб*?

Одговор на то питање може се наћи у историји наше хералдике. Један од грбова босанске средњовековне властеле, наиме, имао је, као главни елеменат, приказ руке (ратника) савијене у лакту с исуканим мачем у усправном положају. Такав је грб био утиснут и на новцу војводе Хрвоја Вукчића, босанског владара, који је живео крајем XIV и почетком XV столећа. Визуелном асоцијацијом, увредљиви гест „ево ти га, на!“ повезан је с босанским грбом, па онда није ни чудно што је тако назван.

Израз *босански грб* обично се не употребљава као самосталан фразем, него се везује за шире изразе: *показати коме босански грб*, *дати коме босански грб*, *добити од кога босански грб* и сл. Чудно је да ниједног од тих фразема нема у нашим речницима, чак ни у оном фразеолошком. *Matešić 1982* има само: „**prelomiti** pf. **komu grb saviti ruku u laktu kao znak odbijanja**“, с примером: „Ti meni figu, ja tebi bosanski grb! — i prelomi mu grb“ (1676).

Поред израза *показати коме босански грб* и сл. у разговорном се језику употребљава и израз *одм(ј)ерити од шаке до лакта*, што може бити и обичан опис, али и фразем са значењем: „грубо и на вулгаран начин нешто одбити“. Али то још нигде, бар колико је мени познато, није забележено.

Остаје, дакле, да се сви ти фраземи напишу и унесу у речнике као занимљиви примери наше богате фразеологије гестовно-мимичког порекла.

3.3. Међу фраземима гестовно-мимичког порекла посебно је занимљив фразем *јуна шака браде*. Забележен је у *РМС*, под одредницом *брада*, уз објашњење значења: „велика срећа (корист, добит)“ (I, 2576). *Matešić 1982*, под одредницом *шака*, што је, свакако, оправ-

даније, такође каже: „**puna šaka brade velika sreća/korist/dobit, potpuno zadovoljstvo**“, наводећи као илустрацију ове примере: „... ako izvuče platnenu kesu, puna šaka brade! — PAVIČIĆ 1, GRAĐA. Dva boda — slavlje, jedan također puna šaka brade. — Vj. 1972. Ako mi taj trud uspije, onda će biti puna šaka brade. — Vus 1960, GRAĐA“ (678a).

Иако су, како видимо, сви овде дати примери из хрватских извора, фразем *јуна шака браде*, у наведеном значењу, познат је и широко распрострањен и на српском говорном простору, о чему сведочи и податак да је забележен код Његоша још половином деветнаестог столећа.

Процес настанка овог нашег фразема сложен је и занимљив. У његовој основи, као примарна мотивација, стоји рефлекторни гест којим се изражава задовољство. Већ је речено да човек, кад је задовољан, глади браду (или трља руке и сл.). Одатле се, преко нефразеолошке синтагме којом се номинира тај гест развио фразем *гладити браду*, забележен у *РСАНУ*, уз објашњење: „1) *радовати се, уживати*. — То Турци и желе, онда браду гладе, | кад се браћа Срби међу собом сваде (Гроздан. 1, 14). 2) *приремити се са задовољством за нешто*. — Исти Јеврем са још неким делијама ... гладе браде за посланике (Самоупр. 1883, 55/3)“ (*РСАНУ*, II, 926).

Пошто гест којим је мотивиран фразем *гладити браду* подразумева хватање (и глађење) браде (пуном) шаком, из тога се могао развити фразем *јуна шака браде*, који је по синтаксичкој структури, у ствари, реченица с изостављеном копулом *је*: *јуна (је) шака браде*.

Процес настанка тога фразема текао је, дакле, овако: 1) глађење браде шаком као гест којим се изражава задовољство (мотивација) → 2) нефразеолошка синтагма, па потом фразем *гладити браду* (пуном шаком) — „радовати се, уживати, бити задовољан“, одатле → 3) *јуна је шака браде* — „бити потпуно задовољан“ и на крају сажето → 4) *јуна шака браде* — „велика срећа, корист, добит; потпуно задовољство“.

Оваквом значењу тога фразема доприноси, свакако, и атрибут *јун*, који сугерише потпуност (среће или задовољства).

Занимљива је песничка трансформација (проширење) фразема *јуна шака браде* код Његоша, у чијем се делу *Лажни цар Шћейан Мали* налазе ови стихови: „То би срећно и за мене било, | У мед би ми упала сјекира, | И порасла пуна шака браде“ (*РСАНУ* II, 926). Занимљивост је утолико већа што су ту употребљена један до другог два фразема који означавају срећу и задовољство: (*у*)*јала сјекира у мед* и *јуна шака браде*, с тим што је овај други примарно мотивиран гестом, па припада скупини фразема гестовно-мимичког порекла.

4. Фраземи гестовно-мимичког порекла, тј. они фраземи који су мотивирани покретима човековог тела (главе, врата, рамена, руку,

ногу), укључујући и покрете мишића лица (носа, очију, браде и сл.), посебна су и, како показују извори (речници и говорна пракса), веома бројна скупина фразема у нашем језику. Они још нису у целини ни пописани, нити су у довољној мери истражени и објашњени. Овај рад је покушај да се укаже на њихове особености, али и на потребу даљих истраживања у том правцу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Ahmanova 1966* О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Издательство «Советская энциклопедия», Москва — 1966.
- Guberina 1952* Petar Guberina, *Zvuk i pokret u jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb, 1952.
- Morris 1979* D. Morris, P. Collet, P. Marsh, M. O'Shaughnessy: *Gestures: Their Origin and Distribution*, London: Jonathan Cape, 1979.
- Matešić 1982* Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, IRO „Školska knjiga“, Zagreb, 1982.
- Mršević 1987* Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет Београд, 1987.
- Neill 1994* Sean Neill, *Neverbalna komunikacija u razredu*, Zagreb: Educa, 1994.
- Simeon 1969* Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I–II, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
- РМС* *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, I–VI, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ* САНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српскохрватски/српски језик, I–XV, Београд, 1959–1996.

S u m m a r y

Milan Šipka

IDIOMS DERIVED FROM GESTURES AND FACIAL EXPRESSIONS

This paper elaborates on a uniquely derived group of Serbian idioms. This group includes idioms such as *klimati glavom* 'approve', literally 'nod', *slijegati ramenima* 'doubt', lit. 'shrug one's shoulders', *ispaziti jezik* 'betired', lit. 'stick out one's tongue', *trljati ruke* 'be satisfied after achieving a success', lit. 'rub one's hands', *obesiti nos* 'be sad', lit. 'hang down one's nose', *izbečiti oči* 'be surprised', lit. 'have big eyes', etc. All these idioms have developed from non-idiomatic phrases used to describe gestures and, less often, facial expressions, which in turn signalize certain psychological reactions. Special attention is devoted to the following idioms: *držati kome palce* 'keep one's fingers crossed for somebody', *pokazati kome bosanski grb* 'offend', lit. 'show Bosnian coat-of-arms to somebody', *odmeriti od šake do lakta* 'offend', lit. 'measure from fist to elbow'; *puna šaka brade* 'state of being highly satisfied', lit. 'handful of beard/chin'.